

Pečat bizantskih careva Lava VI. i Aleksandra iz Podgradine kod Livna

U radu se donosi osvrt na dosadašnje interpretacije povijesnog konteksta olovnog pečata bizantskih careva Lava VI. i Aleksandra pronađenog u Podgradini kod Livna. Ispravlja se pogrešno čitanje natpisa na pečatu. Umjesto prijašnjih interpretacija koje nisu u skladu sa saznanjima bizantske sigilografije, iznose se dva nova moguća tumačenja na temelju pisanih vrela i analogija s drugim carskim pečatima pronađenima izvan bizantskog prostora, ali i fizičkih karakteristika samog pečata.

Otkriće bizantskog carskog pečata na području nekadašnjeg ranosrednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva rijedak je i izniman događaj. Nalaz je još značajniji zbog poznatog mjesta njegova pronalaska – Podgradina pokraj Livna u Bosni i Hercegovini. Naime, provenijencija većeg dijela bizantskih pečata nije poznata zbog čega ih je teško staviti u konkretni povijesni kontekst. „Livanjski pečat“ publicirao je 2006. godine Ivan Mirnik,¹ a na njega se dosad opširnije osvrnuo tek Darko Periša.² Interpretaciju koju je iznio Periša dobrim je dijelom preuzela Maja Petrinc.³ Šira javnost je također obaviještena o ovom nalazu. Pečat je izložen 2005. u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a u ljeto 2013. svoje su komentare o njemu dali neki hrvatski povjesničari i arheolozi kroz feljton o kralju Tomislavu koji je uredio Ivica Radoš na stranicama Večernjega lista.⁴ U konačnici ga je otkupio Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu u čijem posjedu se danas nalazi.

Nažalost, iako je od njegovog pronalaska prošlo više godina, ovaj važan pečat nije adekvatno niti prezentiran niti valoriziran. U dosadašnjim pokušajima počinjene su krupne pogreške iz gledišta bizantske sigilografije. Netočno su opisane epigrafske karakteristike pečata. Pečat nije stavljen u kontekst pisanih izvora

¹ MIRNIK 2006: 479-484.

² PERIŠA 2011: 303.

³ PETRINEC 2012: 112.

⁴ Feljtoni su kasnije objavljeni kao poglavlje knjige o hrvatskim kontroverzama (!). Stav Darka Periše jednak je njegovim ranijim promišljanjima koja su predmet analize na idućim stranicama ovoga rada. Za Mladena Ančića „taj je pečat zagonetka“ koju je teško adekvatno razriješiti zbog nepoznatog konteksta pronalaska. RADOŠ 2014: 130-136, 140.

nastalih u 9. i 10. stoljeću, u prvom redu *De ceremoniis aulae Byzantinae*, niti su sagledane moguće analogije s drugim carskim pečatima pronađenima izvan teritorija samog Bizanta. Zbog toga su interpretacije iznesene u vezi dolaska pečata na livanjski prostor manjkave.

Opis pečata

U Mirnikovom članku objavljene su slike pečata, zajedno s ikonografskim opisom i navodnim tekstom natpisa sa lica i naličja.⁵ Međutim, čitanje natpisa je pogrešno jer se inskripcije navedene u članku ne nalaze na samom pečatu. Umjesto stvarnih inskripcija, Mirnik je jednostavno prepisao tekst s drugog pečata Lava VI. i Aleksandra. Sam Mirnik navodi da je tekst i opis preuzeo od pečata „No. 60 dif.“ iz prvog sveska edicije Zacos-Veglery.⁶ U dotičnom svesku postoje dva pečata pod tim rednim brojem, Zacos-Veglery 60a⁷ i Zacos-Veglery 60b.⁸ Oba se nalaze u zbirci bizantskih pečata u Dumbarton Oaks. Livanjski pečat je tekstom natpisa najbliži pečatu Zacos-Veglery 60b, no Mirnik je u njemu prepoznao Zacos-Veglery 60a. To je poprilična zabuna jer su razlike između dva pečata značajne.⁹

Prema Mirniku, na licu livanjskog pečata može se pročitati tekst IHSUXRI(S) uSnICA koji razriješen glasi *Ihsus Kristus nica*. To je netočno. Tekst koji se zapravo može pročitati je ISOVS ΧΡ..ΤΟ..¹⁰ Naime, natpis završava otprilike u visini lijevog ramena prikazanog Krista. S obzirom na to da su zadnja čitljiva slova τ (tau) i o (omikron), očito je da mjesta za riječ *nica* nema. Situacija je identična kao kod pečata Zacos-Veglery 60b na kojem Kristovo ime završava znakovima -ΣΤΟΣ*, a u nastavku također nema riječi *nica*. Mirnikovo pogrešno čitanje najočitije dolazi do izražaja kod riječi ISOVS. Ona je najjasnije vidljiva na cijelom pečatu, stoga je posve nejasno kako Mirnik nije primijetio da između I i prvoga S ne stoji slovo

⁵ Postoji polemika o tome što je na bizantskom pečatu lice, a što naličje. Čvrsti konsenzus nije postignut. Vidi GRIERSON 1966: 242-243. U ovom radu licem se smatra prikaz Krista, a naličjem prikaz careva.

⁶ MIRNIK 2006: 481.

⁷ Pečat je digitaliziran i dostupan na <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4294> (posjet 14.7.2014.)

⁸ Vidi <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4298> (posjet 14.7.2014.)

⁹ Treba naglasiti da komentar ovog pečata na *online* katalogu bizantskih pečata u Dumbarton Oaks potencira zabunu, vjerojatno na tragu Mirnikovog čitanja lica livanjskog pečata, iako se donosi ispravljeno čitanje teksta na naličju o čemu će biti više riječi nešto niže.

¹⁰ Za pisanje grčkih inskripcija u ovom članku koristi se Athena Ruby, računalni font razvijen od strane Odjela za bizantske studije na Dumbarton Oaksu, <http://www.doaks.org/resources/athena-ruby>. Označavanje kraćenja, nečitljivih slova i sl. napravljeno je prema konvencijama definiranim na <http://www.doaks.org/resources/seals/critical-signs-and-abbreviations> (posjet 14.7.2014.).

eta ili da u tekstu Zacos-Veglery 60a koji je preuzeo nema vrlo jasno vidljivog slova omikron. Ukratko, razlike su toliko očite da ih ne treba previše naglašavati.

Tekst na naličju pečata prema Mirniku glasi LEOnSA...AuG. To je također pogrešno jer je na naličju livanjskog pečata vidljiv tekst ....ΕΧΑΝΓΡ/ΑΥϚ. Dakle, ime Lava VI. uopće se ne može razaznati, dok je Aleksandrovo ime većim dijelom čitljivo. Posve suprotno od Mirnikovog čitanja, također preuzetog od Zacos-Veglery 60a. Stoga točan tekst na natpisima livanjskog pečata glasi:

Lice: ISOVS ΧΡ..ΤΟ.

Naličje: ....ΕΧΑΝΓΡ/ΑΥϚ

Razriješeno:

Isous Xr[is]to[s]

[Leon καὶ Αl]exangr(os) aug(usti)

Ikonografski opis pečata uglavnom je dobro prenesen, osim što nije navedeno da su na pečatu vidljivi tragovi naknadnih izmjena. Tako u komentaru o livanjskom pečatu na *online* katalogu bizantskih pečata na web stranicama Dumbarton Oaksa stoji: „The obverse has been tooled, to the degree that Christ’s head and identifying inscription are virtually re-engraved, but the reverse has remained intact.“¹¹ Treba ipak nadodati da pečat nosi tragove drugih oštećenja i mogućih naknadnih izmjena. Ovo su vrlo važni detalji o kojima će više riječi biti u dijelu o interpretaciji samog nalaza.

Ulomak ....ΕΧΑΝΓΡ/ΑΥϚ jedini je trag na temelju kojeg se ovaj pečat može precizno datirati jer se ime Lava VI. ne vidi, a sama ikonografija ne odstupa od drugih pečata iz 9. stoljeća. Aleksandrovo je ime na livanjskom pečatu zapisano kao Alexangros. Koliko mi je poznato, ovakav način pisanja Aleksandrovog imena ne javlja se na drugim poznatim pečatima Lava VI. i Aleksandra, ali je posvjedočen na njihovim kovanicama.¹²

Još jedan detalj zaslužuje pozornost. Ikonografija i natpisi na pečatima često su preslikavanje primjera sa novca,¹³ a gore spomenute kovanice sa prikazom Lava VI. i Aleksandra su lijep primjer. No postoji također novac na kojem je prikaz Lava VI. i Konstantina VII. Porfirogeneta. On je mogao nastati najranije 908., a najkasnije 912. godine. S obzirom na vrlo komplicirane i zategnute odnose Lava VI. i Aleksandra te čestu praksu ignoriranja formalnog suvladara, lako je moguće da Lav VI. od 908. osim na svojim kovanicama mijenja brata Aleksandra sinom Konstantinom i na pečatima.¹⁴ Stavljanje Konstantina na novac značajan je sim-

¹¹ <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4294> (posjet 14.7.2014.)

¹² GRIERSON 1999: 20.

¹³ GRIERSON 1966: 239.

¹⁴ TOUGHER 1997: 219-220.

boličan potez koji je trebao naglasiti legitimizaciju nasljednika rođenog iz odnosa koji je potresao Bizant. Dakle, na taj način se vremenski okvir livanjskog pečata možda sužava na razdoblje između 886. i 908. godine.

Komentar dosadašnjih interpretacija

Arheolog Darko Periša je, kako sam navodi, Mirniku „prepustio“ pečat iako je „nalaznik i tadašnji vlasnik“ njemu „prvome povjerio objavu tog važnog nalaza“.¹⁵ Nezadovoljan „naivnom“ interpretacijom „o načinu dospijeća pljačkom kolone vozila (konvoja) koja je tuda prolazila“, Periša zaključuje da je Mirnik pečat „u skladu sa svojom dosadašnjom višedesetljetnom praksom i svojim dometom u numizmatici i sfragistici samo odredio i opisao“.¹⁶ S obzirom na to da osim „naivne“ interpretacije nije uspio detektirati niti jednu od maloprije navedenih, vrlo očitih faktografskih pogrešaka u Mirnikovom radu, pitanje je bi li on napravio bolju „odredbu i opis“. Naime, Periša je posve ignorirao netočno čitanje natpisa na pečatu te se umjesto toga usredotočio na iznošenje svoje interpretacije. Ona je intrigantna, no neutemeljena zbog određenih krupnih pogrešaka.

I.

Periša: „Konopac je kroz pečat prolazio na dva mjesta (vodoravno cijelom dužinom po sredini i okomito uz rub) što upućuje na jako povjerljivu pošiljku koju je morao dostaviti bizantski carski izaslanik sa zaštitnom pratnjom uz garancije sigurnosti domaćih velikodostojnika kroz čije su područje prolazili.“¹⁷

Ova Perišina tvrdnja, pomalo dramatičnog prizvuka, predstavlja nagađanje bez oslonca u bizantskoj sigilografiji. Bizantski olovni pečati s dva kanala iznimno su rijetki, no ne javljaju se samo kod carskih pečata.¹⁸ Stoga se na temelju toga ne može donositi zaključak da je riječ o „jako povjerljivoj pošiljci“. Također, drugi kanal je mogao naknadno nastati, npr. pomoću namotane žice.¹⁹ Takva se mogućnost kod livanjskog pečata ne može isključiti, pogotovo jer je doživio naknadne modifikacije, o čemu će nešto niže detaljnije biti riječ.

Ako se gledaju samo fizičke karakteristike, važnost pošiljke i adresata ne utvrđuju se prema broju kanala već na temelju materijala od kojega je pečat napravljen: vosak, olovo, srebro ili zlato. Dapače, u nekim slučajevima čak niti činjenica da se na pečatu nalazi prikaz cara ne znači uvijek da se radi o važnoj

¹⁵ PERIŠA 2011: 303.

¹⁶ IBID.

¹⁷ IBID.

¹⁸ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1996: 57, 60, 108.

¹⁹ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1994: 133.

pošiljci koju je stranom vladaru uputio sam car. Naime, u Bizantu je specifična skupina službenika, *kommerkiarioi*, još u 9. stoljeću na svoje olovne pečate stavljala prikaze careva vrlo slične onima na samim carskim pečatima.²⁰ Slično je s *archontes tou blattiou*.²¹ Naravno, livanjski pečat nije s pošiljke koju je ovjerio neki *kommerkiarios*, već se ovi primjeri ističu kao primjer kako čak niti najočitija ikonografska obilježja ne mogu biti temelj interpretacije bez detaljne analize svih aspekata pečata.

II.

Periša: „S obzirom da se bizantski carski dvor čak prema franačkim vladarima odnosio s visoka, jasno je da dva bizantska cara, ili kancelarija u njihovo ime, svoj dokument nisu mogla uputiti nikome drugome na tom području nego osobno hrvatskom vladaru.“²²

„Dokument“ s olovnim carskim pečatom nije upućen „osobno hrvatskom vladaru“. Strani vladari (*ethnikoi*) od bizantskog cara nisu dobivali „dokumente“ s olovnim pečatom. Takva praksa uopće nije postojala u bizantskom diplomatskom protokolu, već je bilo predviđeno da strani vladari dobivaju zlatne bule, *chrysobullos*, bez obzira na to jesu li smatrani samostalnim (npr. kalif) ili podložnim bizantskom caru (npr. vladari sklavinija).²³ Spis *De ceremoniis aulae Byzantinae* jasno napominje kakav se „dokument“ (*grammata* ili *keleusis*) i s kakvim pečatom slao pojedinim vladarima. Hrvatski *arhont* od bizantskog je cara ili njegove kancelarije mogao očekivati *keleusis* sa zlatnom bulom vrijednom dva solida, a ne olovni pečat. Usporedbe radi, papa je dobivao pismo sa zlatnom bulom vrijednom jedan solid, a kasnije dva solida. U bizantskoj hijerarhiji „stranaca“ najviše su cijenjeni kalif (*Amermoumnes*) i egipatski emir kojima je uz pismo slana zlatna bula od četiri solida.

Diplomatski protokol sačuvan u *De ceremoniis* nije bio tek mrtvo slovo na papiru. Sačuvana inačica svjedoči o nekoliko revizija tog teksta koje se okvirno mogu smjestiti između 920.-924., 945.-959. i 963.-969. godine.²⁴ Tragove primjene protokola također pronalazimo u podacima o bulama poslanima stranim vladarima.²⁵

---

²⁰ OIKONOMIDÈS 1986b: 36.

²¹ <http://bmc.brynmaur.edu/2014/2014-02-38.html> (posjet 13.7.2014.)

²² PERIŠA 2011: 303.

²³ U literaturi se navodilo da su zlatne bule u početku bile popratni dar te da nisu imale ulogu u koroboraciji, DÖLGER 1961: 96-97, DÖLGER I KARAYANNOPULOS 1968: 89. Međutim, takvo mišljenje nije prihvaćeno u vrijeme kada je izneseno, npr. GRIERSON 1966: 242, a danas je odbačeno.

²⁴ *ODB* I: 596-597, FEATHERSTONE 2012: 162.

²⁵ GRIERSON 1966: 239-240.

Odstupanje od prakse zabilježene u *De ceremoniis* događa se u carskoj kancelariji tek u kasnijem razdoblju i stoga nije relevantno za vrijeme Lava VI.

Cijeli je protokol zamišljen kao sredstvo prezentacije moći bizantskog cara i s tom je svrhom manje ili više uspješno provoden. Posvjedočena su i oponašanja bizantskog protokola od strane drugih vladara. Korištenje zlatnih bula u franačkim kancelarijama 9. stoljeća, jednako kao i od strane careva Svetog Rimskog Carstva u 10. i 11. stoljeću, jasna je imitacija bizantskog uzora.²⁶ Najvažniji dokumenti nastali u kancelariji bugarskog cara nosili su *chrysobullos*. Dakle, Bugari su slijedili bizantski primjer, a odstupanja su bila iznimno rijetka i javljaju se tek od 1230. godine.²⁷ Koliko je bizantski utjecaj prožimao Bugarsku svjedoče pečati despota. U 13. i 14. stoljeću despota Epira i Moreje koriste srebrne bule za pečačenje dokumenata.²⁸ Funkcija despota u Bugarskoj se javlja u 13. stoljeću,²⁹ a oni poput despota Epira i Moreje također izdaju srebrne bule.³⁰ Ugledanje na bizantski uzor također se može vidjeti u načinu korištenja pečata od strane papa i mletačkih duždeva, kao i kod Normana, Rusa, Srba te aristokracije i klera u križarskim državama.³¹

III.

Periša: „Natpisi na pečatu su na latinskom, a ne grčkom pismu, što upućuje na to da se bizantska diplomacija prilagodila hrvatskom vladaru kojem je dokument bio upućen, a na to je područje došao nesumnjivo preko dalmatinskih gradova pod bizantskom vlašću, prije svih Splita, u kojima se u to doba inače govorio latinski jezik.“³²

Ova tvrdnja je netočna jer natpisi na livanjskom pečatu sadrže jasne i golim okom vidljive tragove grčkog pisma. Na primjer, u čitljivom dijelu riječi *Xristos* prepoznaju se grčka slova omikron, tau i tako dalje. Nečitljivi dijelovi daju se lako rekonstruirati. Konture riječi *Xristos* na livanjskom pečatu u potpunosti su identične onima na drugim carskim pečatima iz zadnje četvrtine 9. stoljeća.³³ Slična je situacija sa riječi *Alexangros*. Vrlo se jasno raspoznaju slova eta, hi, alfa, ni itd. Stanje očuvanosti Aleksandrovo ime na ostalim njegovim pečatima iznimno je

²⁶ GARIPZANOV 2008: 221, RAFFENSPERGER 2012: 29-30.

²⁷ PETKOV 2008: 229-230.

²⁸ ODB III: 1861.

²⁹ PETKOV 2008: 281.

³⁰ PETKOV 2008: 293.

³¹ CHEYNET I CASEAU 2012: 144-145.

³² PERIŠA 2011: 303.

³³ Vidi npr. <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.42> ili <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4286> (posjet 16.7.2014)

loše, no grafija tog imena na livanjskom pečatu identična je onoj na kovanicama Lava VI. i samog Aleksandra. Najbolji dokaz je način pisanja slova hi.

Međutim, Perišina tvrdnja bila bi netočna čak i da su natpisi na pečatu u potpunosti na latinskom pismu, bez ijednog grčkog slova. Naime, korištenje latinskog pisma i jezika na bizantskim carskim pečatima nikako nije iznimka koja govori o prilagođavanju adresatu. Upravo suprotno, riječ je o ustaljenoj praksi. Latinsko pismo i jezik opstaju isključivo na pečatima bizantskih careva i nastavljaju se upotrebljavati do 11. stoljeća, dok u svim ostalim slučajevima nestaju s bizantskih pečata još u 7. stoljeću.³⁴ Riječ o svojevrsnom konzervativizmu karakterističnom i za natpise na bizantskom novcu.³⁵ Ovu vrstu konzervativizma na pečatima i novcu treba jasno razlikovati od prakse prevođenja samog pisma u slučaju da primatelj nije poznavao grčki jezik.³⁶

IV.

Periša: „To jasno govori da je utvrda iznad Podgradine krajem 9. i(li) početkom 10. st. bila jedno od sjedišta nekog hrvatskog vladara (vjerojatno samog Tomislava), makar sasvim privremeno“.³⁷

Iako se mogućnost da je Podgradina bila boravište „nekog hrvatskog vladara“ općenito ne može isključiti, pretpostavka da se radi o sjedištu „vjerojatno samog Tomislava“ je manipuliranje kronologijom. Iz rijetkih izvora o Tomislavu mogu se uzeti samo dva fiksna datuma, 914. i 925. godina. Ipak, u znanstvenim i popularnim tekstovima koji se na ovaj ili onaj način bave Tomislavom često stoji da je njegova vladavina započela (oko) 910. godine. Međutim, ta je godina historiografski konstrukt, a ne činjenica potkrijepljena povijesnim izvorima. Iako ga nije stvorio, Ferdo Šišić mu je zbog svog iznimnog utjecaja dao legitimitet. Ukratko, kada je 1914. godine objavio rad o genealogiji hrvatskih vladara, Šišić nije ulazio u kronološku analizu početka Tomislavove vladavine, već se zadovoljio navodom da je 914. godina prva poznata godina Tomislavove vlasti.³⁸ U kanonskoj sintezi „Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara“ iz 1925. naveo je: „Godina smrti kneza Mutimira nije poznata. Nasljednik njegov, a po svoj prilici i sin Tomislav (o. 910.-928.) prvi se put spominje još kao knez god. 914. s tadanjim splitskim nadbiskupom Ivanom...“³⁹ Šišić niti jednom riječi ne objašnjava zašto se odlučio

---

³⁴ „...the hellenization of the Empire was brought to completion and the Latin language and alphabet practically disappeared - except in the case of imperial seals, where they remained until the eleventh century.“ Vidi: OIKONOMIDÈS 1985: 18, OIKONOMIDÈS 1986a: 152

³⁵ GRIERSON 1999: 38.

³⁶ DÖLGER I KARAYANNOPULOS 1968: 90.

³⁷ PERIŠA 2011: 303.

³⁸ ŠIŠIĆ 1914a: 58-59.

³⁹ Citirano prema faksimilnom reizdanju ŠIŠIĆ 1990: 401.

za 910. godinu kao početak Tomislavove vladavine, a ne npr. 900. ili 905. godinu. Svaka od njih podjednako je proizvoljna i Tomislav je zbilja mogao biti vladar već 900. ili 905., a kamoli ne 910. godine. No to su nagađanja bez ikakve težine i ne mogu se uzimati kao činjenice. Najraniji spomen Tomislava je iz 914. godine. Bizantski car Lav VI. je umro 912. godine. Kakve su stoga šanse da je Podgradina bila sjedište „vjerojatno samog Tomislava“, čak i da je tamo umjesto olovnog pečata pronađen *chrysobullos* Lava VI. i Aleksandra? Proizvoljne.

Povijesni kontekst pečata

S obzirom na vrstu pečata, lako je moguće da je dokument bio poslan nekom od bizantskih dužnosnika u Dalmaciji. Iako je nemoguće znati o kome je točno riječ, vrijedi navesti popis bizantskih dužnosnika potvrđenih sfragističkim nalazima.⁴⁰ S liste potencijalnih primalaca vjerojatno se može eliminirati Juraj, carski spatar i arhont Dermatije, jer njegov pečat spada u rano 9. stoljeće.⁴¹ Slično je s anonimnim spatarom i arhontom Dalmacije čiji pečat pripada 8. ili 9. stoljeću,⁴² te još jednim neimenovanom carskim spatarom i arhontom Dalmacije čiji je pečat datiran u 9. stoljeće.⁴³ Poznat je i jedan pečat pronađen u Korintu, a na njemu se spominje Teofilakt, carski protospatar i arhont Dalmacije. Prema McCormicku, to je svjedočanstvo veza između Korinta i Jadrana u 9. stoljeću.⁴⁴ Nije poznato odakle potječe datacija koju je osim McCormicka prenio i Živković, no ona je u osnovi točna.⁴⁵ Kao i u većini slučajeva, ovaj bizantski pečat može se datirati tek okvirno i isključivo prema epigrafskim obilježjima. Na primjer, slovo ro nije „serif“, a takve karakteristike zadržava do polovice 9. stoljeća,⁴⁶ a mi se javlja u obliku koji se vjerojatno pojavio još u 9. stoljeću.⁴⁷ Slovu mi kose crte završavaju na polovici ukupne dužine, a taj je oblik karakterističan za razdoblje od 6. do polovice 9. stoljeća. Dakle, pečat iz Korinta po svojoj prilici pripada 9. stoljeću,

⁴⁰ Ovaj popis u mnogočemu je sličan ostalim pregledima bizantskih pečata koji se odnose na Dalmaciju i Hrvatsku u STEPHENSON 2000: 29, ЖИВКОВИЋ 2001: 31-33, ŽIVKOVIĆ 2008: 124-125. Dio tih pečata donosi MILOŠEVIĆ 2000: 282-284.

⁴¹ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 47.

⁴² NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 47. Florin Curta je iznio mišljenje da se u ovom slučaju ne radi o bizantskom dužnosniku koji je imao administrativnu ulogu. Na temelju analogija, prvenstveno s pečatom Teodora („l'archonte de Vagénétia“) za kojeg se ispostavilo da je bio „un chef barbare local“, Curta pretpostavlja da je anonimni spatar i arhont Dalmacije vrlo vjerojatno „un chef de la côte croate“, tj. vladar s hrvatske obale. Vidi: CURTA 2004: 173-174.

⁴³ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 48-49.

⁴⁴ MCCORMICK 2002: 534.

⁴⁵ Sam pečat prvi je put objavljen u DAVIDSON 1952: 327, ali bez datacije.

⁴⁶ OIKONOMIDÈS 1986a: 163.

⁴⁷ IBID.

pa možda čak i njegovoj prvoj polovici. Stoga je vrlo vjerojatno da Teofilakt nije među potencijalnim primateljima pisma Lava VI., jednako kao i Brijenije, carski spatar i strateg Dalmacije.⁴⁸ Također postoji pečat anonimnog mandatora Dalmacije koji po svoj prilici spada u prvu polovicu 9. stoljeća.⁴⁹

Izgledno je da Lav, carski spatarokandidat i [...] Hrvatske, također nije živio unutar vremenskog okvira livanjskog pečata. Njegov pečat spada u 10./11. stoljeće, s tim da je na temelju izgleda slova X i κ predložena preciznija datacija između 950. i 1050. godine.⁵⁰ Svejedno, Lavov pečat vjerojatno je najzanimljiviji među pečatima bizantskih dužnosnika u Dalmaciji i Hrvatskoj. Naime, nije posve jasno koja je titula zapisana na tom pečatu ispred riječi Hrvatska. Prema Nesbittu i Oikonomidèsu, Lav je mogao biti ili arhont Hrvatske ili bizantski dužnosnik s financijskim zaduženjima.⁵¹

Među bizantskih dužnosnicima na istočnoj obali Jadrana koji odgovaraju vremenskom rasponu livanjskog pečata nalaze se Eutimije, carski spatarokandidat i *doux* Dalmacije (pečat spada u 9./10. stoljeće) i Eustatije, carski protospatar i strateg Dalmacije (pečat spada u 9./10. stoljeće).⁵² To ne znači da je bilo tko od njih uistinu primio pismo s livanjskim pečatom, već pokazuje da je u tom razdoblju bilo bizantskih dužnosnika u Dalmaciji kojima je mogla biti upućena *prostagmata*, tj. upravo jednostavna naredba kakva se pečatila olovnim pečatom.⁵³

Ako je livanjski pečat zaista poslan nekom od bizantskih dužnosnika u Dalmaciji, postavlja se pitanje kako je i zbog čega došao na prostor Livna? Određena

⁴⁸ SCHLUMBERGER 1884: 205-206, ŠIŠIĆ 1914b: 121, FERLUGA 1976: 154, FERLUGA 1978: 161-162.

⁴⁹ SCHLUMBERGER 1884: 206, ŠIŠIĆ 1914b: 121-122, FERLUGA 1976: 154-155.

⁵⁰ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 48-49.

⁵¹ NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 49. Bizantski dužnosnici po imenu Lav (Leo, Leon) relativno se često javljaju na istočnojadranskoj obali u 10. i 11. stoljeću, tj. u vremenskom rasponu spomenutog pečata. U ispravama iz 1067. i 1069. koje se odnose na samostan sv. Krševana u Zadru spominje se Lav, *imperiali protospataro ac totius Dalmatie catapano*, CD I: 107, 114. U *De administrando imperio* stoji da je neposredno nakon vladavine Lava VI. u Paganiju, „koja je u to vrijeme bila pod kontrolom arhonta Srbije,“ na pregovore s Petrom Gojnikovićem došao Lav Rhabdouchos. On je bio protospatar i vojni upravitelj u Draču, a kasnije se uzdigao na razinu magistra i „ministra vanjskih poslova“, *DAI* 32, 97 (157). U *Ljetopisu popa Dukljanina* navodi se da su Svetopelekovoj krunidbi „rukom“ (*per manus*) apostolskog vikara Honorija nazočili Lav i Ivan, poslanici bizantskog cara. MOŠIN 1950: 52. Slučajno ili ne, Lav i Ivan ujedno su imena papinskih legata na crkvenom saboru u Splitu 925. godine. CD I: 28-30.

⁵² NESBITT I OIKONOMIDÈS 1991: 48. Mladen Ančić iznio je osvrt na taj i pečate dvojice anonimnih spatara i arhonta Dalmacije iz zbirke Dumbarton Oaks: „Standardizirana forma pečata (dva su istih dimenzija), dok je treći nešto manji te ga se stoga smatra starijim), prepoznatljivi monogrami, tekst koji ističe titulu (spatarij) i funkciju (arhont) upućuju na kulturu razvijene i konzervativne birokracije. Ta je školovana birokracija u provinciju dolazila spremna upravljati i poslovati kroz pisane dokumente, koje je doista i izdavala ako se sudi po preostalim pečatima.“ Vidi: MILOŠEVIĆ 2000: 282-284.

⁵³ CHEYNET I CASEAU 2012: 138.

pretpostavka može se izreći kombiniranjem povijesnog konteksta drugih bizantskih carskih olovnih pečata pronađenih izvan granica Bizanta i podataka iz *De ceremoniis*. Tako je u Lincolnshireu u Engleskoj pronađen olovni pečat Aleksija I. Ovaj pečat ne interpretira se kao dokaz da je Aleksije poslao „jako povjerljivu pošiljku“ engleskom kralju, već kao svjedočanstvo o postojanju bizantskog dužnosnika u Engleskoj koji je tamo regrutirao plaćenike za potrebe bizantske vojske.⁵⁴ Sjedište tog dužnosnika nalazilo se u Londonu o čemu svjedoče brojni nalazi bizantskog novca i olovnih pečata.⁵⁵

Analogija je vrlo jasna. U oba slučaja pronađeni su olovni carski pečati u unutrašnjosti, a tamo su vrlo vjerojatno došli preko bizantskog dužnosnika na obali. Ako se na temelju pronađenog olovnog pečata može izvesti zaključak da je Bizant regrutirao plaćenike u Engleskoj u 11. stoljeću, postoji mogućnost da se na jednak način postupalo na istočnojadranskom prostoru krajem 9. i u prvoj polovici 10. stoljeća. Upravo od 10. stoljeća plaćenici postaju sve zastupljeniji u bizantskoj vojsci. Jedan od razloga takve promjene bila je komutacija osobne vojne službe porezima koji su zatim korišteni za namirivanje plaćenika.⁵⁶ Pisana vrela, pogotovo *De ceremoniis*, podržavaju mogućnost regrutacije plaćenika iz istočnojadranskih sklavinija. Naime, 44. i 45. glava tog djela sadrže podatke o vojnim ekspedicijama Bizanta u prvoj polovici 10. stoljeća. U 44. glavi nalaze se podaci o ekspedicijama na Kretu (910.-911.) i u južnu Italiju (935.). U njima se ne nalaze podaci koji bi mogli svjedočiti o sudjelovanju plaćenika iz Dalmacije. Na prvi pogled ta činjenica izgleda kao otežavajuća okolnost, no u svezi s prvom ekspedicijom nema nikakvih podataka niti o jedinicama iz Peloponeza, Drača i Kefalonije. Razlozi za to mogu biti dvojaki. Kako ističe Haldon, niti jedan od popisa iz ovih dviju glava nije cjelovit.⁵⁷ Međutim, situacija oko Dalmacije je drugačija u 45. glavi koja sadrži podatke o ekspediciji na Kretu 949. godine.

⁵⁴ Smatram korisnim ovdje navesti opširnije mišljenje Paula Stephensona: „...the presence of a seal at a given location does not necessarily imply a direct or personal interest in the location, beyond the fact that a letter may have made its way there. Thus we cannot posit an intense interest in Cherson on the part of Constantine VII by virtue of the fact that one of his seals was found there - although we can make this claim based on other evidence - any more than we can assume a great interest by Alexius I in Lincolnshire, England, where Cheynet reminds us a seal of that emperor has been discovered. Alexius' interest was likely to be the soldiers who might come from that area to Byzantium...“. Vidi: <http://bmcr.brynmawr.edu/2004/2004-05-06.html> (posjet 15.7.2014.)

⁵⁵ „Thus we are led to the conclusion that a recruitment office may have been established by the Byzantines in London, where bags of coins sent from Constantinople were distributed to secure the services of mercenary troops for the empire. We are brought there through a careful analysis of eight seals, now in the Museum of London and all discovered during construction of the Thames Exchange, near Southwark Bridge.“ Vidi: <http://bmcr.brynmawr.edu/2004/2004-05-06.html> (posjet 15.7.2014.)

⁵⁶ *ODB* II: 1343.

⁵⁷ HALDON 2000: 265.

Odmah na početku popisa stoji: „100 *ousiaka chelandria*. Od tih 100 jedinica, 7 u Draču i Dalmaciji...“.⁵⁸ Zatim se na popisu jedinica koje su trebale krenuti na Kretu navodi brojnost postrojbi pojedinih stratega, ali i plaćenika. Tako se nakon plaćenika iz Kijevske Rusi navode: „Tulmaci, 368 ljudi; zatvorenici, 700 ljudi“.⁵⁹ Vrlo je jasno naglašeno koliku su plaću te jedinice trebale dobiti: „Za četiri temate carske flote, za časnike i vojnike, s carskim *mandarotes* i liječnicima i zarobljenicima, časnicima i vojnicima, Tulmacima i Rusima i crkvama i građevinarima, platiti u kovanicama 1691 *litrai* 53 *nn.*; i u *miliaresia*, 73 *litrai*, 62 *nn.* i 4 *mil.*, što u zlatnim *litrai* i *miliaresia* čini 17 *kentenaria*, 65 *litrai*, 42 *nn.* i 4 *mil.*“. Zasebno se još navodi plaća za Tulmace i zatvorenike: „Plaća poslana u Drač na ime 7 *chelandia* koje su tamo i zarobljenicima (i) Tulmacima 793 ljudi, *miliaresia* jednaka u zlatu 116: 17 *nn.*“.

Tko su Tulmaci, tj. *Toulmatzoi*? Kako navodi Haldon, još ih je Schlumberger identificirao kao Dalmatince i čini se da su bili skupina plaćenika koja je služila na carskim brodovima i u carskoj palači.⁶⁰ Iako se ovakav oblik imena čini netipičnim za skupinu iz Dalmacije, moguće je da se radi o odrazu lokalnog dijalekta i vlastitom nazivu koji odskaje od klasičnog nazivlja bizantskih autora.⁶¹ Ovi podaci jasno govore da je Bizant koristio plaćenike iz dalmatinskog zaleđa za svoje potrebe. Svi podaci o Tulmacima okvirno se datiraju u sredinu 10. stoljeća. Ipak, postrojbe iz istočnojadranskih sklavinija sudjelovale su u bizantskim vojnim pohodima ili su kao saveznici djelovale protiv bizantskih neprijatelja još u 9 stoljeću.⁶² U svakom slučaju, nije riječ o postrojbama stratega Dalmacije. Ne treba smetnuti s uma da su odnosi Hrvatske i Bizanta stabilni krajem 9. i u prvoj polovici 10. stoljeća. Dapače, u pojedinim aspektima taj se odnos može promatrati kao saveznički, npr. ekspedicija na Bari 871. godine ili sukob s Bugarima 20-ih godina 10. stoljeća. Možda se vijest Tome Arhidakona o slanju kraljevskih insignija hrvatskom vladaru od strane bizantskog cara može promatrati kao kulminacija tog odnosa.

Već spomenuti pohod na Bari ponukao je Tibora Živkovića na zaključak da postoje sličnosti između te ekspedicije i one na Kretu o kojoj govori *De ceremoniis*. Živković je došao do zaključka da su upravo dubrovački brodovi sudjelovali u prijevozu Tulmaca i ostalih plaćenika.⁶³ Prema njemu, „u tom slučaju bi se moglo pretpostaviti da je sredinom X veka, ako ne već od 949. a onda neku godinu ranije

⁵⁸ HALDON 2000: 218.

⁵⁹ IBID.

⁶⁰ *De ceremoniis* II: 579. HALDON 2000: 259, bilj. 71.

⁶¹ HALDON 2000: 259, bilj. 71. Treba napomenuti da ovo nije jedino mišljenje o podrijetlu Tulmaca, iako je prevladavajuće. Npr. Moravcsik je smatrao da se radi o Talamatima, tj. jednom plemenu Pečenega. Vidi: ЖИВКОВИЋ 2002: 11.

⁶² *DAI* 29, 71 (129)

⁶³ ЖИВКОВИЋ 2002: 9-15.

(posle 935?), sedište južne Dalmacije bilo u Dubrovniku⁶⁴. Suprotno sklonosti smjelim zaključcima karakterističnoj za njegove kasnije radove, Živković je naglasio da ne smatra južnu Dalmaciju posebnom temom, „već da je u južnoj Dalmaciji glavni vizantijski grad bio Dubrovnik“⁶⁵. Na tragu Živkovićeve pretpostavke o posebnom statusu Dubrovnika je zaključak koji je relativno nedavno iznio Vivien Prigent.⁶⁶ On je sa Dubrovnikom povezo dva pečata: Teodula, spatarokandidata i katepana *tou Laou(...)* i Eupraksija, carskog spatarokandidata i katepana *tou La(...)*. Prvi pečat je datiran u drugu trećinu 9. stoljeća, tj. u vrijeme amorijske dinastije, a drugi između 860. i 880. godine.⁶⁷ Prema Prigentu, *Laou(...)* i *La(...)* treba čitati kao *kastron Laousiou*. Polazeći od činjenice da su Λ i Ρ često ekvivalenti na bizantskim pečatima (kao npr. u slučaju Dalmatia > Delmatia > Dermatia), iznosi pretpostavku da je *kastron Laousiou* zapravo *kastron Rhaousiou*, tj. Dubrovnik. U konačnici Prigent zaključuje „à côté du duc de Dalmatie existait donc probablement un katépan de Raguse“⁶⁸, tj. da na istočnom Jadranu nije postojao samo *doux* Dalmacije, već vjerojatno i katepan Dubrovnika.

Usprkos svim nastojanjima da se pečat Lava VI. i Aleksandra stavi u konkretniji povijesni okvir suvremen tim osobama, ne treba isključiti mogućnost da se adresat nije nalazio na livanjskom ili širem području istočnojadranskog zaleđa. Ozbiljan je nedostatak što pečat nije otkriven u sklopu osmišljenog arheološkog iskapanja. Pronašao ga je „ljubitelj arheologije Jure Pavić iz Podhuma kod Livna“⁶⁹. Okolnosti tog pronalaska nisu jasne, kao i cijelog niza drugih nalaza iz Podgradine, a samim time je nejasan i arheološki kontekst u kojem je pronađen.⁷⁰ Zbog toga je moguće da se pečat na prostoru Livna našao sekundarnom upotrebom. Naime, njegovo stanje ukazuje na činjenicu da je dodatno obrađivan, tj. da mu je izgled naknadno mijenjan. Ako se gleda naličje pečata, sa strane na kojoj je prikaz Lava VI. iz pečata strše dva „roga“ koja narušavaju njegov elipsoidni oblik. „Rogovi“ su okrenuti jedan prema drugom. To upućuje na zaključak da je u pečatu načinjena rupa kroz koju se mogla provući vezica ili lančić. Dakle, pečat je možda nošen kao privjesak, pa čak i kao talisman. Također, ciljano je mijenjana strana na kojoj je prikaz Krista, a to podrazumijeva da je pečat poprimio određenu (kvazi)vjersku ulogu, pogotovo jer postoje primjeri pretvaranja bizantskih pečata u ukrasne privjeske, pa čak i u amajlije.⁷¹

⁶⁴ ЖИВКОВИЋ 2002: 14.

⁶⁵ ЖИВКОВИЋ 2002: 14, bilj. 43.

⁶⁶ PRIGENT 2008: 414-416.

⁶⁷ PRIGENT 2008: 414.

⁶⁸ PRIGENT 2008: 415.

⁶⁹ PERIŠA 2011: 303.

⁷⁰ PETRINEC 2012: 103.

⁷¹ GRIERSON 1966: 248, OIKONOMIDÈS 1986a: 93, MCGEER, NESBITT I OIKONOMIDÈS 2001: 45-46, CHEYNET 2003: 420.

Zaključak

Na temelju svega izloženoga na prethodnim stranicama, olovni pečat bizantskih careva Lava VI. i Aleksandra ničim sam po sebi ne potvrđuje da je Podgradina bila „makar privremeno“ sjedište hrvatskog vladara, „vjerojatno Tomislava“. S obzirom na Tomislavovu ulogu u nacionalnom panteonu, razumljivo je da se njegova povjesnica nastoji ojačati na način sličan pokušajima Ive Guberine, Željka Jirouškega, Dominika Mandića i Ivana Mužića. Ipak, Tomislav i bez slabo potkrijepljenih tumačenja konteksta ovog pečata još uvijek ostaje hrvatski vladar, vojvoda (*dux*) i kralj (*rex*), koji je svoju vlast proširio na prostor bizantske Dalmacije i u čije vrijeme je provedena crkvena reorganizacija prostora od Jadrana prema unutrašnjosti (gdje je jedina pouzdano posvjedočena točka Sisak). Ako bismo dali zaključnu ocjenu, očito je da Periša svojim tumačenjem nipošto ne osnažuje narativ o Tomislavu, već ga zapravo relativizira i obezvjeđuje. Prihvatanje Perišine interpretacije automatski podrazumijeva odbacivanje diplomatskog protokola zapisanog u *De ceremoniis* kao irelevantnog. Periša svojim tumačenjem degradira hrvatskog vladara, „vjerojatno Tomislava“, na razinu nižu od one koju je zaista zauzimao u bizantskom vrijednosnom sustavu u vrijeme nastanka livanjskog pečata. Dapače, ako u primatelju dokumenta s olovnim carskim pečatom prepoznamo hrvatskog vladara, tada on ispada najmanje vrijedan od svih *ethnikoi*. Teško je razumjeti Mirnikov i Perišin pristup livanjskom pečatu, a još je teže shvatiti kako dva stručnjaka s karijerama u znanstveno-obrazovnim institucijama – jedan u muzeju, drugi na fakultetu – mogu napraviti tako očigledne greške ili iznositi interpretacije o bizantskim pečatima bez poznavanja osnova bizantske sigilografije. Svakako vrijedi spomenuti stav Mladena Ančića prema kojem ovaj pečat ne bi smio „raspaljivati maštu“. ⁷² Međutim, upravo se to dogodilo, ne samo kroz dosadašnje interpretacije ovog nalaza, već i medijskim iskripljavanjem o čemu najbolje govori nespretna konstrukcija kojom je carski pečat Lava VI. i Aleksandra u naslovu članka na jednom portalu preimenovan u „carski pečat kralja Tomislava“.

Interpretacije predložene ovim člankom nipošto nisu čvrsti zaključci. Oni se ne mogu donositi na temelju jednog pečata kojem nedostaje arheološki kontekst. Dakle, ovdje su iznesene pretpostavke kojima je cilj potaknuti kvalitetnu raspravu o temi zapuštenoj od strane hrvatske historiografije. Naime, sada već poveći korpus bizantskih pečata koji se odnose na Dalmaciju i Hrvatsku još uvijek čeka da ga hrvatska medievistika (o hrvatskoj bizantologiji danas je skoro nemoguće govoriti) uklopi u interpretacije ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti. Administrativni ustroj na istočnojadranskoj obali, odnos Bizanta i Hrvatske, kao i

---

⁷² RADOŠ 2014: 140.

veze dalmatinskih gradova sa zaleđem ne mogu se analizirati bez ovih vrijednih podataka o čemu na određeni način dovoljno govore polemike oko samo jednog pečata, Brijenijevog.

Bibliografija

- CD I: Stipišić, Jakov i Miljen Šamšalović, ur. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1, ur. ser. Marko Kostrenčić. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1967.
- CHEYNET, Jean-Claude. 2003. Sceaux de la collection Khoury. *Revue numismatique* 6/159: 419-456.
- CHEYNET, Jean-Claude i Beatrice Caseau. 2012. Sealing Practices in the Byzantine Administration. U *Seals and Sealing Practices in the Near East. Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period*, ur. Ilona Regulski, Kim Duistermaat i Peter Verkinderen, 133-148. Leuven-Paris-Walpole: Uitgeverij Peeters; Departement Oosterse Studies.
- CURTA, Florin. 2004. L'administration byzantine dans les Balkans pendant la "grand brèche": le témoignage des sceaux. *Byzantinistica* 6: 155-189.
- DAI: *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, G. Moravcsik i R.J.H. Jenkins. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Center For Byzantine Studies, 1967.
- DAVIDSON, Gladys. 1952. *Corinth XII: The Minor Objects*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- De ceremoniis II: Constantine Porphyrogenitus, De ceremoniis aulae Byzantinae*, sv. II, J. Reiske. Bonn: E. Weber, 1829.
- DÖLGER, Franz. 1961. Die byzantinische und die mittelalterliche Serbische Herrscherkanzlei. U *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines I*, ur. Georgije Ostrogorski, 83-103. Beograd: Naučno delo.
- DÖLGER, Franz i Johannes Karayannopoulos. 1968. *Byzantinische Urkundenlehre. Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden*. München: Beck.
- FEATHERSTONE, J.M. 2012. De ceremoniis and the Great Palace. U *The Byzantine World*, ur. Paul Stephenson, 162-174. London: Routledge.
- FERLUGA, Jadran. 1976. *Byzantium on the Balkans : studies on the Byzantine administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth centuries*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- FERLUGA, Jadran. 1978. *L'amministrazione Bizantina in Dalmazia*. Venecija: Deputazione di storia patria per le Venezie.
- GARIPZANOV, Ildar H. 2008. *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*. Leiden-Boston: Brill.
- GRIERSON, Philip. 1966. Byzantine Gold Bullae, with a Catalogue of Those at Dumbarton Oaks. *Dumbarton Oaks Papers* 20: 239-254.
- GRIERSON, Philip. 1999. *Byzantine Coinage*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

- HALDON, John. 2000. Theory and practice in tenth-century military administration: chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies. *Travaux et mémoires* 13: 201-352.
- MCCORMICK, Michael. 2002. *Origins of the European Economy: Communications and Commerce A.D. 300-900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGEER, Eric, John Nesbitt i Nicolas Oikonomidès (ur.). 2001. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 4: The East*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- MILOŠEVIĆ, Ante (ur.). 2000. *Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- MIRNIK, Ivan. 2006. Two Recent Finds of Mediaeval Lead Seals. *Folia archaeologica Balkanica* 1: 479-484.
- MOŠIN, Vladimir. 1950. *Ljetopis popa Dukljanina: latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“*. Zagreb: Matica hrvatska.
- NESBITT, John i Nicolas Oikonomidès (ur.). 1991. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 1: Italy, North of the Balkans, North of the Black Seas*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- NESBITT, John i Nicolas Oikonomidès (ur.). 1994. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 2: South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- NESBITT, John i Nicolas Oikonomidès (ur.). 1996. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- ODB = Kazhdan, Alexander (ur.). 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, sv. 1-3. New York-Oxford: Oxford University Press.
- OIKONOMIDÈS, Nicolas. 1985. *Byzantine Lead Seals*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- OIKONOMIDÈS, Nicolas. 1986a. *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- OIKONOMIDÈS, Nicolas. 1986b. Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi. *Dumbarton Oaks Papers* 40: 33-53.
- PERIŠA, Darko. 2011. Geopolitički položaj, administrativna i crkvena pripadnost i regionalni identitet Hrvata u Livnu, Duvnu, Glamoču i Kupresu. *Status* 15: 298-333.
- PETKOV, Kiril. 2008. *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh to Fourteenth Century: The Records of a Bygone Culture*. Leiden-Boston: Brill.
- PETRINEC, Maja. 2012. Zapažanja o poslijekarolinškom oružju i konjaničkoj opremi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kontekstu povijesnih zbivanja u 10. i 11. stoljeću. *Starohrvatska prosvjeta* III/39: 71-129.
- PRIGENT, Vivien. 2008. Notes sur l'évolution de l'administration byzantine en Adriatique (VIIIe-IXe siècle). *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge* 120/2: 393-417.
- RADOŠ, Ivica. 2014. *Hrvatske kontroverze*. Zagreb: Večernji edicija.
- RAFFENSPERGER, Christian. 2012. *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*. Cambridge, MA – London: Harvard University Press.

- SCHLUMBERGER, Gustave. 1884. *Sigillographie de l'empire byzantin*. Pariz: E. Leroux.
- STEPHENSON, Paul. 2000. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1914a. Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 13: 1-93.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1914b. *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1990. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- TOUGHER, Shaun. 1997. *The Reign of Leo VI (886-912): Politics and People*. Leiden-Boston: Brill.
- ЖИВКОВИЋ, Тибор. 2001. Тактикон Успенског и тема Далмација. *Историјски часопис* 48: 9-43.
- ЖИВКОВИЋ, Тибор. 2002. Да ли су дубровачки ратни бродови учествовали у критској експедицији 949. године?. *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 3: 9-15.
- ŽIVKOVIĆ, Tibor. 2008. *Forging unity : the South Slavs between East and West : 550-1150*. Beograd: Istorijski institut.

Elektronička dokumentacija

- Bryn Mawr Classical Review*, Pagona Papadopoulou, “Jean-Claude Cheynet, Turan Gökyıldırım, Vera Bulgurlu, Les sceaux byzantins du Musée archéologique d’Istanbul. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü kitapları, 21”, <http://bmcr.brynmawr.edu/2014/2014-02-38.html>. (posjet 20.7.2014)
- Bryn Mawr Classical Review*, Paul Stephenson, “Jean-Claude Cheynet, Claudia Sode, Studies in Byzantine Sigillography, 8. Founded by Nicolas Oikonomides”, <http://bmcr.brynmawr.edu/2004/2004-05-06.html>. (posjet 20.7.2014)
- Byzantine Seals Online Catalogue*, <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals>. (posjet 20.7.2014)

Lead seal of emperors Leo VI and Alexander from Podgradina near Livno

A Byzantine imperial seal in the territory of the early medieval Croatian Kingdom is an exceptional discovery. Unfortunately, this important seal has not been adequately evaluated. Some fundamental errors were made in previous attempts, e.g. epigraphic characteristics of the seal were incorrectly described. Also, important aspects were not considered in previous analysis of its historical context, including written sources created in the 9th and 10th century and possible analogies with other imperial seals found outside the territory of the Byzantine Empire.

Among rare comments about this finding, the one from Darko Periša received the most exposure. His opinion in short is: 1) The seal has two channels and this proves it was used to secure a very confidential letter; 2) The seal was attached to a letter that could only have been sent to the Croatian ruler; 3) The inscriptions on the seal are in Latin and not in Greek alphabet, which suggests that Byzantine diplomacy adjusted to the Croatian ruler; 4) Podgradina was, at least temporary, one of the seats of a Croatian ruler (probably Tomislav) in the late 9th and/or in the beginning of the 10th century.

Those statements are however incorrect. First, Byzantine lead seals with the two channels are extremely rare, but the second channel does not occur solely on imperial seals. Therefore, this can't be basis for a conclusion about "highly confidential consignment". Also, the second channel could have been subsequently made. Such a possibility cannot be excluded in the case of Livno seal, especially since it has been subsequently modified. Second, according to the diplomatic style sheet in *De ceremoniis aulae byzantinae*, *archon* of Croatia received command (*keleusis*) from the Byzantine emperor sealed with a two-solidus gold bull. Since a seal found near Livno was made of lead, it is hardly possible it was sent to the Croatian ruler. Otherwise, the diplomatic style sheet in *De ceremoniis* is either simply invalid or the Croatian duke/king was the most insignificant foreign ruler in the Byzantine hierarchy. Third, Periša's statement that the inscriptions on the seal are in Latin and not in Greek alphabet is completely wrong. There are visible Greek letters. Nevertheless, Periša's assumption that Byzantine diplomacy adjusted to the Croatian ruler would be wrong even in the case with only Latin letters on the seal because after "the hellenization of the Empire was brought to completion and the Latin language and alphabet practically disappeared - except in the case of imperial seals, where they remained until the eleventh century." (Oikonomidès). Finally, it is a very bold statement to conclude that Podgradina was probably Tomislav's seat based on a single lead imperial seal.

Two more realistic interpretations are possible. The seal might be connected to information about recruitment of mercenaries from Dalmatia written in *De ceremoniis*. An analogy can be drawn with similar case outside Byzantium to support this option. For example, an imperial lead seal was also found in Lincolnshire where it came through the Byzantine officer stationed in London. It's known from the sources that Byzantines used soldiers from England. Second possibility is that the seal arrived in Livno area through the subsequent usage. Namely, the seal shows signs of additional modification which suggests that perhaps it was worn as a pendant or talisman.

Keywords: seal, Byzantine sigillography, king Tomislav, Livno

Cljučne riječi: pečat, bizantska sigilografija, kralj Tomislav, Livno

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

46

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2014.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 46

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrтко Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Lektura

Jadranka Brnčić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*